

"כל לא ידענא' - פשיעותא היא"

המקורות בגמרא

בגמרא (לה, א) הובא מעשה באדם שהפקיד אצל חבירו נזמים, וכאשר בא המפקיד לדרשם אמר השומר: "לא ידענא היכא אותבינהו".

כשבאו לפני רב נחמן, אמר רב נחמן לשומר: "כל לא ידענא פשיעותא היא - זיל שלים".

עיקרון זה נפסק גם ע"י רבא במעשה דומה, שהובא בגמרא להלן (מב, א), וכן הובא להלכה ברי"ף (יט, א) ברמב"ם (שאלה ופקדון ד, ז) וברא"ש (ג, ד).

יסוד חיוב האומר 'לא ידענא'

ישנן דעות שונות בין הראשונים בשאלה על איזה דין מבוסס חיוב התשלום כאן: לדעת הרי"ף והרא"ש, סיבת התשלום היא על פשיעת השומר.

לעומת זאת, מדברי הרמב"ם (שאלה ופיקדון ד, ז) נראה שסיבת התשלום היא עצם העיכוב בהשבת החפץ, שהוסיף בטענת השומר: 'איני יודע אנה הנחתי פקדון זה או באיזה מקום קברתי הכספים - המתן לי עד שאבקש ואמצא ואחזיר לך'. הרי זה פושע וחייב לשלם מיד. כלומר, אפי' אם יבקש השומר זמן ללכת לחפש את הפיקדון ולהשיבו - יתחייב בתשלום.

יש מקום להציע הסבר ליסוד החילוק בין הדעות: לשיטת הרי"ף והרא"ש החיוב המוטל על השומר הוא על עצם השמירה. כאשר שומר אומר שאינו מסוגל להשיב את החפץ כי "לא ידענא היכא אותבינהו" - הוא בעצם נכשל בשמירה, לכן הוא פושע וחייב לשלם.

לעומת זאת, לשיטת הרמב"ם, מלבד חיוב השמירה על החפץ שלא יאבד, מוטל על השומר חיוב להשיב את הפיקדון בשלום בכל עת שהבעלים ידרוש את החפץ שהפקיד. לכן יתחייב לשלם באופן מיידי, אע"פ שחושב שיצליח למצוא בהמשך את החפץ. יסוד דין זה הוא בתפיסה שהשומר אמור להוות 'רשות הבעלים', ותפקידו של השומר הוא לדאוג לכך שלבעלים יהיה משהו בידיים כל זמן שהפיקדון באחריותו.

מדוע 'לא ידענא' אינו נחשב כאבידה?

יש מקום לשאול: מה ההבדל בין "לא ידענא", שמגדיר רב נחמן כפשיעה, לבין סתם אבידה, שבה שומר חינם פטור?

בהקשר זה יש לציין כי ישנה סוגיא בהמשך המסכת (צד, ב) שמגדירה את היחס בין גניבה לאבידה: "אמרי במערבא: קל וחומר - ומה גניבה שקרובה לאונס משלם, אבידה שקרובה לפשיעה לא כש"כ?" מסוגיא זו רואים שגם אבידה רגילה נחשבת יותר קרובה לפשיעה מבחינת השומר לעומת גניבה.

אם כן, מדוע שומר חינם שאומר 'לא ידענא' ייחשב פושע, ואילו אם אמר 'אבדה' יהיה פטור?

בחידושי המאירי מובאות שתי אפשרויות להסביר את היחס בין טענת "לא ידענא" לבין טענת אבידה:

א. 'לא ידענא' היינו שידע ששם את החפץ במקום המשתמר, אבל אינו יודע כלל היכן היה מקום זה. משום כך נחשב פשיעה מבחינת השומר, שכיון שאינו יודע היכן החפץ, אינו יכול לשמור עליו כלל. אם כן, הרי השליך את החפץ ללא שום שמירה, וזה זלזול פושע. השומר לא ביצע את תפקידו ולכן מובן שיהיה חייב.

לעומת זאת, במקרה של אבידה מדובר שהשומר יודע היכן הניח את החפץ, אלא שכאשר בא לנוטלו ראה שנעלם מאותו מקום. השומר עשה את תפקידו, אלא שככל הנראה, החפץ נלקח ע"י אחד מבני הבית או שמסיבה כלשהיא הוזז ממקומו ובעקבות זאת נאבד. (וכן הביא הריטב"א).

ב. 'לא ידענא' היינו שלא זוכר אם הניחו במקום שמור כלל. לעומת זאת, אבידה היינו שלא זוכר היכן הניח את החפץ, אך הוא כן זוכר שהניחו במקום המשתמר.

סברת החילוק בין 'לא ידענא' לאבידה

נראה שהחילוק בין 'לא ידענא' לאבידה לפי כל אחת משתי הדעות, יכול להיות מוסבר על פי מחלוקת המובאת ברמב"ן ביחס לחובת השמירה המוטלת על השומר אם הוא שומר חניס ואם הוא שומר שכן.

הרמב"ן (מב, א) מביא מחלוקת לגבי הדין האמור שם ש"כספים אין להם שמירה אלא בקרקע": האם שומר שכן ששם את הכספים בקרקע ונגנבו חייב או פטור? כותב הרמב"ן, שיש להסביר את הדעה שגם ש"ש אם שם הכספים בקרקע ואח"כ נגנבו או שאבדו פטור - מחמת שחובת השמירה המוטלת עליו אינה אלא להניח את הפיקדון במקום משתמר.

לעומת זאת, לפי הדעה שסוברת שבכל זאת חייב - יש לומר שחובת השמירה המוטלת על השומר הוא להיות יושב ומשמר. אם לא ביצע זאת, אע"פ שהניח את הפיקדון במקום משתמר - חייב.

בהתאם לשתי שיטות אלה בהבנת גדר חובת השמירה של שומר שכן, ניתן להסביר גם את החילוק בין שני ההסברים שהבאנו מן המאירי, שבעצם נחלקו בגדר חובת השמירה של שומר חניס:

לפי תירוץ א', סיבת החיוב של שומר חניס במקרה של 'לא ידענא' היא כי אף שלא מוטל על שומר חניס להיות יושב ומשמר באופן פיסני, אך הגדרת השמירה היא כן מתמשכת, ולכן אע"פ שהניח במקום משומר, אם אינו זוכר היכן, אף שסבור שבעתיד ימצא את הפיקדון - הרי לא מילא את חובת שמירתו, שהוא מתמשך בכל רגע ורגע.

לעומת זאת, לפי תירוץ ב' במאירי - חובת השמירה המוטלת אפילו על שומר שכן היא רק להניח במקום משתמר ביחס לדברים שמפניהם הוא מחוייב לשמור. משום כך, לא יתחייב שומר חניס שאומר 'לא ידענא' היכא אותבניהו' אלא בתנאי שהוא לא זוכר שאכן הניח במקום משומר, שאז הוא נחשב כפושע.

מה מבדיל בין אבידה לגניבה?

המאירי שאל על הסברו הראשון: אם השומר יודע היכן הניח, והמקום שבו הניח היה מקום המשתמר, וכעת הגיע ורואה שאין הפיקדון מונח במקומו, הרי זו

גניבה, שהרי חייבים לומר שמישהו בא ונטל את הפיקדון. אם כן, מה ההבדל בין אבידה לגניבה?

המאירי מציע חילוק טכני: 'אין שם גניבה נאמר אלא בשיצא קול גניבה או אמתלת גניבה, וזה שאינו יודע מי נטלה - נקרא אבידה'.

אולם, לפי דברי 'אמרי במערבא' שהבאנו מפרק השואל (צד, ב), חז"ל חילקו באופן מהותי בין גניבה לאבידה, ואמרו שאבידה קרובה יותר לפשיעה, ואילו גניבה היא קרובה יותר לאונס.

לאור ההבחנה המהותית שעשינו בגדרי חיוב השמירה, נראה שניתן להסביר את ההבדל בין אבידה לגניבה, לפי כל אחד מן התירוצים הנ"ל:

לפי תירוץ א' – ההבדל בין אבידה לגניבה הוא שבאבידה, אע"פ שלא היתה הפסקה בשמירתו של השומר, אלא היה יושב ומשמר, כנראה היה ליקוי ארוך טווח באיכות השמירה, שמחמתו החפץ אבד בשלב מסויים. אולי הוא נמנס או שמר שמירה לא הדוקה וכדו', ולכן הוא חייב מטעם אבידה שקרובה לפשיעה.

לעומת זאת, בגניבה יש אפשרות של קרוב לאונס - באופן כללי השומר שמר כראוי בשמירה רציפה, אלא שהגנב חיכה לאיזו פרצה בהרמטיות של השמירה או בלו"ז של השומר וכדו' וניצל נקודת תורפה זו לגנוב, לכן זה קרוב לאונס.

לפי תירוץ ב' – ההבדל בין גניבה לאבידה הוא במקום ההנחה, אבידה היא במקרה שהשומר לא זוכר באיזה מקום שמור הניח את החפץ. מובן שיש כאן קירבה לפשיעה, שהרי זהו המקרה שלפי התירוץ הראשון נחשב פשיעה גמורה אפילו בשומר חנם. מסתבר שגם לפי תירוץ ב', לפחות על שומר שכר, מוטל לדעת היכן הניח את החפץ, ולכן אף שומר חנם שאינו יודע היכן החפץ מונח הוא קרוב לפושע. לעומת זאת, במקרה של גניבה, השומר הניח את החפץ במקום טוב וידע היכן הוא, אלא שהגנב הגיע לשם. כאמור, לכו"ע אין חובה על שומר חנם להיות יושב ומשמר, וממילא לא היה מצופה ממנו להיות שם בשעה שהגיע הגנב, לכן הגניבה כאן היא קרובה לאונס.

האם יכולה להיות 'פשיעה' פאסיבית?

בעניין טעם הגדרת 'פשיעותא' – לדעת 'נתיבות המשפט', סיבת החיוב היא מטעם מזיק בדיים. לשיטתו, החפץ היה בדיים טובות עד אשר השומר החליט להניח אותו במקום לא ידוע, ובכך בעצם איבד את החפץ בדיים מהבעלים, ולכן הוא חייב לשלם. הנפק"מ העיקרית מדבריו היא, שלפי הגדרה זו גם מי שהוא לא שומר בכלל, אלא סתם לקח חפץ של חברו והצניעו - ג"כ יתחייב מטעם מזיק.

בספר 'פתחי חושן' חולק על 'נתיבות המשפט', וטוען שכיון שבתחילה ידע היכן הניח את החפץ, הרי בתחילה השמירה של החפץ הייתה טובה, אלא שאח"כ נוצרה סיבת חיוב ייחודית לשומר - שכחה. השכחה עצמה היא פשיעה בשמירה, שהרי מוטלת עליו חובה לזכור היכן הניח את החפץ, נמצא ש"לא ידענא" היא סיבת חיוב ייחודית לדיני שומרים, שיש להם אחריות שמירה על החפץ, ולא בכל מי שלקח חפץ של חברו והצניעו.